

ИЗ ИСТРАЖИВАЊА RESEARCHES

Светлана Стефановић

УДК 396:176(497)(091)

„Женски покрет” о проблему брака, слободне љубави, сексуалног васпитања, проституције и контроле рађања

Апстракт: Текст је покушај сагледавања „интимне сфере” југо-словенског друштва између два светска рата у писању женске штампе и неких других часописа и књижа.

Непосредно након Првог светског рата, у априлу 1919, у Београду је основан Женски покрет, са задатком просвећивања жена и заштите њихових права. Друштво је окупуло већином жене запослене у социјалним, здравственим и просветним установама и организацијама – службенице, професорке, учитељице, али и домаћице, сматрајући да су се посветиле „једној од веома важних друштвених професија” – вођењу куће и подизању подмлатка. У чланству нису биле заступљене раднице, које су изостале због тежње „Женског покрета – друштва за просвећивање жене и заштиту њених права” (Д.П.Ж.З.П.) да буде неполитична организација¹. Недуго потом, у Сарајеву је било формирано Д.П.Ж.З.П., које је за своју централу признало првоосновано друштво из Београда. Током година основано је још неколико таквих удружења у градовима широм Југославије. На конгресу феминистичких друштава у Љубљани, 22. и 23. септембра 1923. године. Женски покрети Београда и Сарајева, Удружење југословенских жена из Загреба и Сплошно женско друштво из Љубљане удружили су се у Феминистичку алијансу.² Идеја о прекорачивању делокруга Народног женског савеза³ међу југословенским

1 Женски покрет, април 1921., бр. 4, стр. 117–118; Неда Божиновић, „Жене у модернизацијским процесима у Југославији и Србији”, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2, Београд 1998., стр. 514.

2 Женски покрет, септембар 1923., бр. 7, стр. 325.

3 Народно женско савез, који је обједињавао југословенске женске организације, одустао је од ступања у акцију за право гласа жене после пленарне седнице Управе у октобру 1921. године (*Истио*, 15. септембар 1925., бр. 7, стр. 241–246).

феминистичкињама је поникла после њиховог доласка са IX конгреса Интернационалне алијансе за право гласа жене у Риму те исте године. У правилнику Алијансе феминистичких друштава у држави Срба, Хрвата и Словенаца, под тачком два наведен је као њен циљ ослобођење жене стицањем политичких права, те реформисањем законодавства и друштвених обичаја ради постизања потпуне једнакости међу половима. Алијанса је у своје редове примала удружења чија су правила садржавала изричит захтев изборног права за жене. У чланство су примана и женска друштва, која су признавала потребу изборног права за жене и желела да се за њу боре заједно са феминистичким удружењима. Изборно право Феминистичка алијанса је сматрала само средством у борби за потпуно ослобођење жене.⁴ Рад Алијансе се показао као неефикасан до 1926. године, када се приступило њеној реорганизацији. На састанку у Босанском Броду 26. новембра 1926. било је присутно петнаест Женских покрета, од којих је највећи број и био основан те године. Под председништвом Алојзије Штеби, био је ударен камен темељац јединственом раду свих женских покрета у Југославији. Реорганизована је Феминистичка алијанса, која се од тада назива „Алијанса женских покрета”, такође је био измењен правилник. Главна измена односила се на право чланство, које је сужено на Женске покрете.⁵

Убрзо после оснивања Друштва за просвећивање жене и заштиту њених права, 18. априла 1920. године⁶ био је покренут часопис „Женски покрет”. Уредништво се у уводној речи, одређујући га као феминистички, обратило „свим женама нашега народа”, наглашавајући да ће у часопису бити третирана „сва питања која модерна жена има да решава у породици, друштву и држави у појединим струкама којима се одала”⁷. Са 1. фебруаром 1927. године, Женски покрет у Београду предао је часопис у власништво Алијанси женских покрета. Главни уредник „Женског покрета” била је, у прво време, Катарина Богдановић, која је часопис уређивала у сарадњи са књижевним одбором који су сачињавале: Делфа Иванић, Зорка Каснар, Милева Петровић, Паулина Лебл-Албала и Ружа Винтерштајн-Јовановић⁸. У улози уредница појавиле су се и Милева Б. Милојевић, Вера Јовановић, те Алојзија Штеби и Даринка Стојановић. Власник за Д.П.Ж.З.П. и за Алијансу женских покрета била је, до краја излажења часописа 1938. године, Милица Дедијер. Тираж „Женског покрета” није прелазео 1.500 примерака⁹. Часопис је скоро свих година излазио као месечник на два штампана табака, односно на једном; једино је између 1927–1932. излазио 1. и

4 *Истио*, новембар–децембар 1923., бр. 9 и 10, стр. 455–460.

5 *Истио*, октобар 1926., бр. 8, стр. 360–361.

6 Федор Никић, „*Радови 1919–1929*”, књига I, Београд 1981., стр. 213.

7 Женски покрет, 22. јуни 1920., бр. 2, стр. 2.

8 *Истио*, 15. август 1920., бр. 4 и 5, насловна страна. Године 1921. одбор је у нешто измењеном саставу: Ангелина Видаковић, Делфа Иванић, Зорка Каснар, Милева Петровић, Паулина Лебл-Албала (Исто, јануар 1921., бр. 1, насловна страна).

9 Године 1921. налазимо да је било 1.200 претплатника „Женског покрета”, од тога је: у Београду био 371, у Босни и Херцеговини 292, у старим границама Србије 138, у Банату и Бачкој 129, у Хрватској и Славонији 113, Црној Гори 66, Срему 59, Старој Србији и Македонији 23, Словенији 6, Чешкој 1, Бечу 1 и Лондону 1 пренумерант (Исто, јануар 1921., бр. 1, стр. 1–4). Док се у извештају Женског покрета за 1926. говорило о тиражу од 1500 примерака и 1300 претплатника (*Истио*, новембар и децембар 1926., бр. 9 и 10, стр. 425–435).

15. у месецу, на смањеном броју страна, у новинском формату¹⁰. Дистрибуција „Женског покрета“ обављана је преко повереника¹¹. На страницама часописа биле су заступљене теме у складу са захтевима и програмом феминисткиња. Осим изборног права, тражиле су да се позив матере и домаћице призна као професија, економску независност удатих жена, право жене на родитељско старатељство над децом, осигурање издржавање матере и деце, изједначање супружника у наследном праву, те мушке и женске деце, једнаку награду за једнак рад и слободно напредовање у оквирима професије. У погледу општег напретка, феминисткиње су се залагале за заштиту деце и омладине, побољшање хигијенских услова живота, борбу против алкохола и корупције, за једнаке моралне принципе мушкараца и жене, уништење проституције, заштиту брака и изједначање незаконите деце са законитом у сваком погледу. У правилнику Феминистичке алијансе као средства за остварење програма наведени су, осим часописа: објаве и брошуре, јавне манифестације, анкете, предлози нових и измена постојећих закона, одржавање веза са женама у земљи и са феминистичким друштвима у иностранству¹².

Писање „Женског покрета“ о браку или слободној љубави, сексуалном васпитању, проституцији и контроли рађања сматрала смо својеврсним одразом „духа времена“, занимљивим за проучавање. Намера нам је била да уз помоћ чланака других часописа, попут „Нове Европе“, „Медицинског прегледа“, „Социјално-медицинског прегледа“ и „Жене и света“, покажемо да се феминисткиње нису разликовале у третирању тих тема од средине у којој су живеле, односно да нису имале у потпуности изграђен став према сексуалној области људског живота. Колико је часопис „Женски покрет“ заправо одржавао феминистичка струјања у Југославији између два рата, централно је питање које морамо поставити ако желимо „праведно да судимо“.

У тексту „Брак или слободну љубав“¹³, Делфа Ивановић је изнела своје гледиште о браку као друштвеној и законској форми установљеној ради заштите жене, деце и породице, те зауздавања „мужјачких животињских инстиката“. Заложила се за „јаку и морално здраву жену“, спремну на одрицања од задовољстава материнства у случају да не нађе „ње достојног човека“. У „неједнаком моралу“ супружника видела је узрок пропасти великог броја бракова, а у даљем тексту објаснила, да девојка у брачни живот улази „свежа и неистрошена“, док мушкарац, за разлику од ње, улази са „једном целом прошлосту“. Захтевом за сексуалну апстиненцију жене, истовремено је

10 *Истио*, новембар–децембар 1926., бр. 9 и 10, 2К.

11 На страницама часописа с времена на време, објављивана је листа повереника по градовима. Свог повереника „Женски покрет“ је имао: у Алексинцу, Бијељини, Брчком, Великој Кикинди, Великом Градишту, Врњцима (Гиљанима), Гор. Милановцу, (Загребу), Завидовићима, Забљау крај Чачка, Зајечару, Крушевцу, Крагујевцу, Лазаревцу, Лесковцу, Лозници, Љубљани, Никшићу, Неготину, Мостару, Обреновцу, (Пазарићу), Пожаревцу, Прилепу, (Сиљанцу), Сарајеву, Сушаку, Срем. Митровци, Смедереву, Скопљу, Ужицу, Чачку, Шапцу и Суботици. Тај попис повереника је комбинација двеју листа, градови који се налазе у загради, наведени су на првој, али не и на другој листи (*Истио*, 15. март 1925, бр. 3, 4К и јун 1926, бр. 6, 4К).

12 *Истио*, новембар–децембар 1923, бр. 9 и 10, стр. 459–460.

13 *Истио*, 1921, бр. 1, стр. 5–16.

оповргла мишљење јавности да се феминисткиње залажу за слободну љубав и понудила лек против пораста броја бракоразводних парница.

Мало даље у захтевима отишла је Милева Б. Милојевић у чланку са називом „Један морал за људе и жене“¹⁴, испровоцирана предавањем начелника Министарства вера, проте Милоша Анђелковића, у просторијама Женске хришћанске заједнице, односно његовом тврдњом да је основни циљ Женског покрета слободна љубав – „легитимисана проституција за жене“. Прота је, заправо, женске захтеве за политичка и грађанска права тумачио као параван за изједначење жена с мушкарцима у „злоупотреби сексуалне енергије“. Милева Милојевић је, стога, сложивши се са „штетношћу“ сексуалног живота жене ван брака, заступала један морал за мушкарце и жене, „чист, здрав и на природној наклоности“. Осим тога, захтевала је законско спровођење санитарске контроле мушкараца и жена који упражњавају секс, доношење законске обавезе брака у доби од 18. до 20. године и законом регулисан санитарски преглед брачних кандидата¹⁵. Према њеном мишљењу, друштво је требало омогућити „ране женидбе“ смањењем година школовања, претварањем војне обавезе у „вежбе за време ферија“ и слично.

Размишљања која је Милева Б. Милојевић изнела у том чланку поклапала су се са основном идејом књиге доктора Александра Ђ. Костића „Из сексуалног питања“¹⁶. Теза првог српског сексолога била је да је крајњи циљ полног прохтева – оплођење, те се изјаснио против чулног сладострашћа „без обавезе према врсти“. Систематско искоришћавање полног парења ради личног задовољства сматрао је главним узроком поремећаја: појаве проституције и венеричних обољења. У књизи је изричито затражио не само сексуалну апстиненцију пре брака жене, већ и мушкараца. Сходно томе, заступао је тезу о раним браковима, између 24. и 25. године живота мушкараца и тражио од друштва да материјално потпомогне младе и здраве брачне кандидате. Осим тога, сматрао је да тежња жена у борби за еманципацију треба да буде усмерена ка „новом човеку“, до кога је могуће доћи правилним сексуалним васпитањем. Методе које је препоручивао за спровођење сексуалног васпитања биле су: а) правилна исхрана; б) погодно одевање; ц) телесно вежбање; д) јачање воље и е) здрава ихтира. Сврха тих метода било је спречавање појаве онанисања, коју је сматрао врло штетном код мушкараца и јачање сексуалне самоконтроле. Сексуално васпитање, наглашавао је професор Костић, потребно је почети у првим данима живота, са телесном хигијеном¹⁷ и стога је непроцењиву важност, по њему, имала улога родитеља.

14 *Истио*, септембар–октобар 1921., бр. 9 и 10, стр. 275-5.

15 Др Миливоје М. Миленковић се такође залагао за заштиту девојака приликом ступања у брак, те је захтевао да се уведе обавезан лекарски преглед пре брака, односно, да ступање у брак буде могуће тек прилагањем лекарског уверења о „здравствености“. По његовом схватању, то је требало да сузбије опасност од венеричних обољења и неких других болести – туберкулозе, душевних и телесних недостатака (*Жена и свет*, бр. 8, год. V, стр. 8).

16 Александра Ђ. Костић, *Из сексуалног питања*, Београд 1923.

17 Посебно је важно, по мишљењу Александра Костића, било развијање правилног става о хигијени полних органа у мушкараца и жене, те да осећање „нечистог“ у целом животу произилази, између осталог, због тога што своје полне органе скоро никако не перу нити мушкарци нити жене. Код девојака је требало развијати правилан однос према менструацији, разбијањем увреженог

У тексту „О проблему проституције”¹⁸, Алојзија Штеби се сложила с неким захтевима Милеве Б. Милојевић, али је, по њеном мишљењу, тражење законски регулисане обавезе брака представљало насиље. За разлику од ње, студент Иван Митковић је, у тексту „Узрок моралне неједнакости између људи и жена”¹⁹, подржао захтев за обавезом брака. Проблем је, по његовом мишљењу, представљало то што сви људи немају једнако развијен полни осећај у доби од 18. до 20. године, па би, сходно томе, тако временски регулисана обавеза брака, резултирала новом врстом проституције. У одговору И. Митковићу, М. Милојевић је навела да би санитетски преглед брачних кандидата открио постојање евентуалних абнормалности и тиме потврдила да не одустаје од свог другог захтева. Нејасно је да ли намерно или ненамерно није желела да схвати поенту – из изјаве је произлазило да је неизражен сексуални нагон – потреба у доби од 18. до 20. године абнормална појава.

„Женски покрет” је у више наврата објављивао текстове др Софије Шефер, која се бавила анализом брака²⁰. Иако је реч о преводима са немачког, сматрали смо да треба изнети нека од њених разматрања већ због тога што су била штампана у југословенском феминистичком часопису. Др Шефер је посебно поглавље посветила анализи уврежених схватања мушког и женског бића, закључујући да је жени васпитањем забрањено испољавање сексуалности, те да су се под женским врлинама подразумевале: стидљивост, несамосталност, умереност, пожртвованост и беспомоћност²¹. Осим тога, по њеном мишљењу, девојке су васпитане да буду кокете, а путем одгоја сервиран им је лажан појам о мушкарцу као „витезу на белом коњу”. Обрачунала се са поимањем „праве женскости” у облику чедности (из њеног искуства, мушки свет је поимао жену која се одрекла сопствених полних осећаја чулним и чистијом), око чега је изграђено читаво идолопоклонство, те са схватањем да образовање „срзовава” дух женскости. Такође, закључила је да унутрашњи основ брака чини „пре свега љубав и то еротична као и интелектуална”. По њеној дефиницији, еротика је духовно зрачење сексуалности и нормално је да жена испољава своје полне осећаје ради добробити самог брака²².

Зашто се женама налагао „закон о апсолутној чистоти”, била је тема писања Кларе Дајчове²³. У серији са насловом „Жена” разматрала је морал који је налагао какве жене треба да буду, поставила питање зашто се оне против тога не буне. Утврдила је да разлог због којег жене не посежу за правом на

18 *Женски покрет*, јануар и фебруар 1922, бр. 1 и 2, стр. 11–17.

19 *Исјо*, март–април, 1922, бр. 3 и 4, стр. 94–97.

20 *Исјо*, мај–јун 1924, бр. 6 и 5, стр. 193–218.

21 Др Стеван Марковић је пишући „Жена и криза брака” истакао да су стрљивост, потпуна духовна и телесна верност, доброта и велика количина љубави неопходни атрибути за очување брака. Тај је аутор истовремено сматрао да мушкарци због своје психичке и телесне конструкције не могу бити апсолутно верни (*Жена и свети*, бр. 1, год. XI стр. 1). Стојан Живадиновић је писао да су телесна и душевна чистоћа жене њен највећи капитал-мираз и да жени није потребно да буде лепотице колико је потребно да буде чиста и да „нас опомене на нашу мајку или сестру, на нешто здраво” (*Жена и свети*, бр. 4, год. XIII, стр. 2).

22 *Женски покрет*, 15. фебруар 1925, бр. 2, стр. 54–60.

23 *Исјо*, септембар 1924, бр. 7, стр. 288–292

слободну љубав²⁵, лежи у чињеници да љубав без материнства уопште не доживљавају као љубав. По њеном мишљењу, није постојао проблем слободне љубави, већ слободног материнства²⁶. Стога ослобођење жене није лежало у тражењу права на слободну љубав²⁷. У серији текстова изнела је, осим тога, следећа мишљења: „женина љубав чека једног јединог човјека, којему ће онда припадати и њезина дјеца”; материнство и љубав су темељи морала код жене; материнство је за жену један „тако високи етички чин”; о потреби удруживања мушкараца и жена у борби за ослобођење човека уопште. К. Дајчова је, дакле, сматрала да су управо због женине жудње и вапаја за материнством остали неуспешни они покрети за еманципацију који су у свом програму истакли захтев за слободну љубав²⁸.

О једнаком моралу и браку писала је и доктор Маша Живановић²⁹, која је остала код тврдње да брак није циљ за себе већ да служи вишем циљу – одржавању, умножавању и усавршавању врсте. Додала је, међутим, да полни однос у брачној институцији, форми умне и духовне заједнице, иако не служи врсти, може да буде циљ за себе, пошто „усавршава људе реципрочно”, из чега произлази да један партнер не може бити вреднији од другог (пошто и један и други „служе једнако” међусобном усавршавању). Утврдила је да се „Женски покрет” бори не само за постизање равноправности у погледу образовања, запослења, законодавства него и за афирмацију и примену „свих духовних и умних особина жена”, те да се употреба двоструког морала налази у свим манифестацијама људског живота. Тако је у „трајном моногамном браку” видела решење проблема проституције и отуда у име феминистичког покрета изнела следеће захтеве: 1. истовремено духовно и телесно васпитање, ради избегавања преране полне зрелости; 2. физички рад; 3. упознавање природе и одржавање сталног контакта с њом; 4. развијање поноса код мушкараца, нарочито код жене; 5. сузбијање утицаја моде; 6. уклањање „културних прљавштина” (ласцивне литературе и уметности, варијетеа, барова, „добротворних забава са проституткама” (ласцивне литературе и уметности, варијетеа, барова, „добротворних забава са проституткама”, филмова, модерних игара и „загушљиве атмосфере у којима се оне врше”); 7. коедукацију, дечака и девојчица, чак и у доба полног сазревања, „јер удаљеност ствара већу напетост, већу чежњу”; 8. уздржавање омладине од алкохола, никотина и „раздражујуће хране”; 9. омогућавање раних бракова, у доби од 23. до 25. године и 10. савлађивање нагона штетних за духовни и телесни развој (сексуално уздржавање, по мишљењу ауторке, кад је потрајало и преко 28. године није никоме нашкодило).

25 Полексија Д. Димитријевић-Стошић је серијом чланака са заједничким насловом „Слободна љубав модерне жене” доказивала да слободна љубав деградира женина „субјективна” осећања, достојанство њеног „ја” као и осећања достојанства других жена. Према њеном мишљењу, женина је дужност да буде „анђео чувар” брачне заједнице, ма колико еманципована и културна била (*Жена и свети*, бр. 4, год. IX, стр. 11 ли бр. 6, стр. 1).

26 *Женски покрет*, 15. октобар 1924, бр. 8, стр. 319–325.

27 *Исјо*, 15. јануар 1925, бр. 1, стр. 14–22.

28 *Исјо*, 15. фебруар 1925, бр. 2, стр. 62–72; 15. март 1925, бр. 3, стр. 99–102 и 15. април 1925, бр. 4, стр. 149–154.

29 *Исјо*, јануар–март 1936, бр. 1–3, стр. 2–8.

Катарина Станковић је својим текстовима у „Новој Европи” исмејала феминистичке захтеве за „једнака морална правила”. Повезујући „чулну љубав и творачку снагу човекову”, „неверну мушку природу” правдала је вишим разлозима – достигнућима у ликовним уметностима, музици и поезији. По њеном мишљењу, феминисткиње су хтеле да „стварају немужевне мушкарце”³⁰.

Пишући о проблему сексуалног васпитања младежи, Д. Игњачевић о којој немамо података истакла је да због недостатка комуникације између родитеља и деце у њиховом адолесцентском добу деца остају без основних знања о својим физиолошким, хигијенским и природним потребама. Ауторка је сматрала да се сексуалним васпитањем треба почети у 14. или 16. години живота адолесцента, предлажући истовремено и организовање курсева за родитеље. По њеном мишљењу, сексуални нагон, тзв. неконтролисана звер, може укротити „спреман, срећан и одлучан”, то јест, „свестан укротитељ”, који познаје своје тело, а само онај ко добро познаје своје тело, може владати њиме³¹.

Већина аутора која је писала о сексуалном васпитању сматрала га је средством за решавање проблема проституције и сузбијање венеричних болести. Такође, међу њима је била уврежена теза о правилном сексуалном васпитању као предуслову за квалитетан брак. Јелица Ж. Јевђенијевић је, у свом предавању одржаном у просторијама Женског клуба, а штампаном у часопису „Женски покрет”, истакла значај улоге мајке у сексуалном васпитању деце. Према њеном мишљењу, императив сваке мајке је требало да буде пружање објашњења сопственом женском детету о „стварности брака”, хигијени приликом сексуалних односа, за време трудноће и приликом неге одојчета. Разочарење брачним животом сматрала је последицом необавештености и узроком самоубиства³². Припадала је оним ауторима који су у сексуалном васпитању видели један од начина за сузбијање проституције и венеричних обољења. Др Ђурица Ђорђевић је, попут др А. Ђ. Костића, истицала да је нужно прве подуче из сексуалног васпитања детету пружити у његовом најранијем добу, те да је познавање полних органа неопходно ради одржавања правилне хигијене. Подвлачила је да родитеље не треба да буде стид разговора о функцији полних органа, порођају, начину и сврси обављања полног сношаја. Као негативну последицу сексуалне необавештености сматрала је појаву онанисања, дефинишући је као „злоупотребу полних органа”³³. Пишући о сексуалној педагогици на страницама „Жене и света”, др Миливоје Цермановић је изнео истоветна схватања о његовом евентуалном значају у сузбијању проституције и полних болести. Сексуалној педагогици, сматрало је, није циљ уништење полног нагона, већ превенција превременог сексуалног буђења, то јест овладавање полним нагоном из „средишта виших функција – мозга”. Истовремено, скретао је пажњу својим читаоцима на важност правилне исхране, одеће, која, не сме бити превише уска, те спорта³⁴.

30 *Нова Европа*, 11. април 1928, књ. XVII, бр. 7, стр. 232–241.

31 *Женски покрет*, јуни 1921, бр. 6, стр. 188–192.

32 *Истио*, мај 1923, бр. 5, стр. 193–202.

33 *Истио*, октобар 1923, бр. 8, стр. 349–354.

34 *Жена и свет*, бр. 8, год. VII, стр. 11.

Питањем сексуалног васпитања позабавио се и Маријан Микац, на страницама „Нове Европе”. Он је упозоравао да су „секс и сексуално опћење биолошке истине” у којима нема ничег срамотног, те да сексуално питање заслужује да „уђе у школу”³⁵. Извесни Ј. Турић није изашао из постављених оквира приликом разматрања сексуалног просвећивања омладине и сполног нагона као педагошког проблема. По његовом мишљењу, задатак васпитања је био да подвргне полни нагон „власти разума, моралне свести и уљудности” и да омладини помогне сачувати полну чистоту до зрелости, то јест часа када „сполно општење не уништава своју духовну нарав”. Занимљива је његова представа о улози школе у развијању националне и држављанске свести ради јачања одбране младежи од „екцеса” сполног нагона. Аутор је био уверен да би се омладина одрекла сексуалног уживања када би била свесна његове штетности за друштво, односно да је полна чистота предуслов за рађање детета са „свим позитивним особинама мајчиног и очевог племена”. Омладина која „тера” блуд, закључио је, даје брачне парове који не желе да се репродукују³⁶.

Др Е. И. Грин је своје мишљење о правилној и смишљено вођеној сексуалној едукацији школске омладине изнео у „Социјално-медицинском прегледу”. Према његовим сазнањима, школска младеж је била у опасности од сексуалних заблуда и гениталне инфекције, стога је предлагао формирање комисије искусних педагога која би, у сарадњи са социјално-медицинским стручњацима, израдила, узевши при том у обзир специфичност југословенских прилика, платформу за сексуалну едукацију по школама. Излагање о потреби здравствене заштите ученика с обзиром на сифилис и гонореју, поткрепио је подацима из шест Амбуланата против кожных и венеричних болести на подручју Дринске бановине за раздобље од 1936. до 1938. године. У том раздобљу била су лечена 272 случаја сифилиса и гонореје, од чега је 12% било заражено гениталним путем, док је код великог броја ђака, који су инфекцију задобили екстрагениталним путем, био дијагностициран ендемски сифилис³⁶. Апсолутни број заражених није био велик, али – будући да је обухватао само део заражених

35 *Нова Европа*, 11. мај 1921, књ. II, бр. 6, стр. 221–222.

36 *Истио*, 26. септембар 1926, књ. XIV, бр. 6, стр. 164–169.

Школе	Број случајева				Начин инфекције			Свега
	луеса		Гонореје		Генитални	Екстраген.	Конген.	
	м	ж	м	ж				
основне	92	54	-	13	-	128	31	159
средње	17	15	23	2	27	7	23	57
друге	33	16	3	4	6	49	1	56
Свега	142	85	26	19	33	184	55	272

(Социјално-медицински преглед, октобар, новембар, децембар 1939, св. 11, стр. 376–378).

ученика, др Грин је сматрао да се проблем сифилиса или гонореје међу школским омладином (без обзира на генезу инфекције) мора третирати са већом озбиљношћу него код одраслих, пошто су последице много дубље. Иступио је против предрасуда према оболелима, упозоривши да већа кривица лежи на „пропуштеном надзору и одгојном упливу на сексуалну сферу, него на преступу зараженог”. Такође, сматрао је околинду амбуланте за кожные и венеричне болести неподесном за лечење омладине, те је предложио да се делокруг школских поликлиника прошири и на ту област.

Часопис „Женски покрет” је пратио европска кретања, па је, између осталог, писао о заједничком васпитању мушке и женске деце. У преводу са енглеског тако је донесена теза по којој мешовита одељења не доприносе прераном буђењу сексуалности већ, напротив – зближавању полова и појави другарства³⁷. Вера Албрехт је разматрала проблем васпитања мушке и женске деце, те да ли треба различито приступати васпитању једног, односно другог, пола, закључујући да разлика међу половима не би требало при том да игра улогу³⁸.

Проституција је за већину аутора који су писали о тој теми, била резултат страсти за телесним наслађивањима. Др Милутин Живковић је чак развио мисао о појачаности полних пожуа из поколења у поколење. По његовом мишљењу, пожуа изазива слабљење организма и, сходно томе, дегенерацију човечанства. Главне доказе у прилог својој тези извлачио је из Библије – њени јунаци су имали потребу ступања у брак у много већој старости, то јест њихов полни нагон је долазио до израза тек у познијим годинама³⁹.

У тексту „О проблему проституције” Алојзија Штеби је као узроке проституције навела: 1. помањкање домаћег васпитања (деца су препуштена улици); 2. борбу за хлеб; 3. ниске наднице; 4. позиве (попут собарице, келнерице) који су „предестинирани” за проституисање (јер њихове плате нису биле фиксне и зависиле су од количине љубазности према мушкарцима); 5. лоше стамбене прилике; 6. алкохол и 7. похлепу за луксузним начином живота. За отклањање сваког од тих разлога проституције, понудила је да држава учини следеће: 1. отварање вртића за предшколску и дневних боравака за школску децу; 2. отварање читаоница, спортских простора – „омладину не препуштати лошим утицајима”; 3. јаки синдикати преко којих ће се жене борити за повишење надница; 4. законско регулисање поменутих занимања; 5. препуштање градње приватној иницијативи; 6. забрану точења алкохола по узору на САД и 7. учење женске деце скромности⁴⁰.

У чланку „Закон и проституција” Аспазиа М. Леко је приказала оне законске прописе који су регулисали обезбеђење сексуалног морала. Казненим законом из 1865. године сексуални морал се третирао као блуд, а законске одредбе о забрани блуда биле су сврстане у две категорије: а) прописе о забрани блуда уопште и б) прописе о сексуалном неморалу у породици. Казнени законик је сврставао блуд у најлакша кривична дела – иступе, који су кажњавани са

37 *Женски покрет*, октобар 1926, бр. 8, стр. 365–367.

38 *Истио*, јануар 1932, бр. 1, стр. 8.

39 *Истио*, август 1921, бр. 7 и 8, стр. 220–224.

40 *Истио*, јануар-фебруар 1922, бр. 1 и 2, стр. 11–17.

највише 30 дана затвора или новчаном казном. По тачки 6 члана 365 законика, кажњаване су жене које су блуд упражњавале као занат, док је тачком 11 члана 365 било кажњиво и ширење саблазни путем блуда. По мишљењу ауторке, из Казненог законика је произлазило да блуд сам по себи није био кажњив. Женино браколомство се третирао као блуд, без обзира на то где и у којим условима је било извршено и кажњавало се са 12 месеци затвора. Мужевљево браколомство се састојало у провођењу блуда са милосницом, у самој кући мужевљевој, а кажњавало са 6 месеци затвора. Браколомство се, дакле, кажњавало тек на тужбу једног од супружника, а А. Леко супружничку верност није сматрала личним интересом супружника, већ бригом целог друштва. Правилником од 31. јула 1900. године о регулисању проституције, провођење блуда у виду заната је било уздигнуто на ниво „признате професије”. Њиме су биле прописане пријаве, регистри, књижице, лекарски прегледи, плаћања такса итд. за лица која су се одавала блуду. После Првог светског рата донесена је и Уредба о санитетској полицији, чији је задатак било привођење женских лица осумњичених за бављење проституцијом лекару који је имао право да осумњичене подвргне прегледу и у случају констатовања венеричног обољења шаље у болницу. После изласка из болнице је приведена женска особа била увођена у регистар, добијала санитетску књижицу и тиме обавезивана на редовне прегледе. Лечење је за мушкарце и жене било бесплатно, осим што мушке особе нису биле увођене у регистар као проститутке⁴¹.

У „Службеним новинама” од 15. децембра 1922. године, изашао је нови правилник о прегледу жена запослених у јавним локалимa. Правила се нису односила на мушку послугу, али су третирали све женско особље једног локала, било да се радило о глумицама, играчицама, певачицама, келнерицама, куварицама итд. Члан 4 је прописивао преглед полних органа, специјално секретa; према члану 10, прегледу нису подлежала деца млађа од 15 година, за које није било разлога за сумњу да врше полни сношај, особе за које се приликом прегледа утврдило да су *virgo intacta* и удате жене са исправним документима ако су радиле или живеле заједно са својим мужевима. Чланом 14 прописана је казна за жене које би покушале да избегну преглед у трајању од 30 дана или новчана у вредности од 150 динара, те казна протеривања у место рођења. Љубица Живковић је поводом овог прописа у тексту „Шта прописују наши законодавци” изнела мишљење да циљ законодавца није била превенција ширења венеричних болести. Сматрала је да су правилником жене наведених занимања биле неправедно изједначене са проституткама⁴². Анђелија Бунушевац је готово једина правила дистинкцију између борбе за сузбијање проституције и борбе за сузбијање венеричних обољења. Тако је полицијски надзор и преглед ради сузбијања проституције доживљавала као иронију⁴³.

Према мишљењу др Маше Живановић, проституција је била уско везана са женским питањем. Такође је тврдила да регламентирана проституција, било у форми јавних кућа било толерисаних или само контролисаних проститутки, не води успеху у сузбијању венеричних болести. Према подацима које је добила

41 *Истио*, септембар-октобар 1922, бр. 9 и 10, стр. 281–284.

42 *Истио*, фебруар 1923, бр. 2, стр. 59–63.

43 *Истио*, март 1924, бр. 3, стр. 112–115.

из шест југословенских полицијских дирекција (није их спецификовала), навела је следеће: 60-80% свих проституки биле су бивше слушкиње, 10-20%, раднице, 10-20% приватне и јавне намештенице (статистицине, конобарице и касирице); 60% проститутки је потицало са села и из малих вароши, међу њима је било чак 30% неписмених, 60% са целом или делимичном основном школом, а свега 4% са неколико разреда средње школе. Заложила се за укидање сваке регламентације која погађа саму жену и за аболицију⁴⁴.

Укидање регламентације проституције за Веру Кићевац је представљао питање борбе за једнак морал према мушкарцима и женама. Та ауторка је истакла потребу заједничког закона за целу земљу, те и стриктно спровођење кривичног закона од 27. јануара 1929, који је ступио на снагу 1. јануара 1930. године. По новом закону, кривица се сносила у случају ако се полно заразила друга особа или ако се изложила опасности од заразе (казна затвора је износила од 7 дана до 5 година, а новчана казна 50 хиљада динара). Законик је чланом 269 предвиђао казну до 10 година затвора за силовање, чланом 273 исту казну за завођење малолетне особе, млађе од 14 година. Даље, законик је предвиђао казне за подводаче и трговце белим робљем⁴⁵.

После подношења пројекта закона о сузбијању полних болести Народној скупштини, у часопису „Женски покрет” се развила занимљива расправа око члана 9 тога нацрта, који је предвиђао обавезан лекарски преглед брачних кандидата као услов за склапање брака.⁴⁶ Југословенски женски савез и „Женски покрет” из Београда су поздравили нацрт закона (изразивши нарочито задовољство због члана 9), дајући и неке допунске предлоге – на пример увођење специјалне женске милиције ради што бољег спровођења закона. Женска друштва из Загреба, предвођена чланицама Удружења универзитетски образованих жена, изразила су, напротив, снажно противљење члану 9 нацрта закона за сузбијање полних болести. По њиховом мишљењу, одредба је била илузорна, пошто су се у великом броју случајева парови одлучивали на венчање у тренутку када су већ имали једно дете или у случају женине gravidности. Стога је, закључиле су, постојала опасност да би људи још више прибегавали „конкубинату” него до тада, како би избегли обавезу извршења члана 9. Као други разлог противљења, навеле су све раширенији обичај ступања у интимне односе пре брака, где би обавеза лекарског прегледа дошла са закашњењем. Загрепчанке су такође указале на дужину процедуре утврђивања потпуног оздрављења оболелих, проблем постојања малог броја специјалиста и болница за венеричне болести (и то само у већим градовима), те и на могућност давања криве анамнезе лекарима. Закључиле су да би члан 9 био сасвим добар када

44 *Истио*, јул-август, 1932, бр. 7 и 8, стр. 98-104.

45 *Истио*, јули-август 1932, бр. 7 и 8, стр. 104-108.

46 Нацртом су међу полне болести били сврстани: сифилис, гонококсична инфекција и меки шанкр у свим облицима и без обзира на део тела на коме се налазила локација обољења. Предлог закона је предвиђао такође обавезу лечења оболелих од наведених полних болести (које је било бесплатно) и обавезу лекара да надлежним властима пружи све потребне информације. Законодавац је наглашавао да ће бити кажњена лица која полним сношајем (или на било који други начин) шире заразу и она заражена сифилисом која се приме за дојкињу, односно лица која приме здраву дојкињу да доји дете оболело од сифилиса. Такође, биле су предвиђене пропагандне мере од надлежних грађанских и војних власти у обавештавању становништва о опасностима од полних болести (*Истио*, март 1933, бр. 3, стр. 34-36).

би постојала могућност његовог спровођења⁴⁷. Алојзија Штеби је одговорила на загребачку резолуцију у два наврата на страницама „Женског покрета”, остајући при позитивној оцени законског пројекта за сузбијање полних болести. По њеном мишљењу, питање моралног и телесног здравља друштва (закон је пре свега имао задатак да очисти атмосферу у којој је друштво живело) било је важније од nelaгоде појединца⁴⁸.

У чланку „Предлози Алијансе женских покрета о промјенама и допунама антивенеричног закона”, др Маша Живановић из Сарајева је затражила **безуслован облигатан** преглед мушкараца и жена пре ступања у брак (без обзира на то што је претежни део становништва био сељачког порекла, те и на стидљивост и осетљивост)⁴⁹, пошто се усвојени члан 9 антивенеричног закона односио само на мушкарце. Како дознајемо из „Женског покрета”, члан 9 убрзо је укинуо Министарство социјалне политике и народног здравља, у априлу 1935. године.

Проф. др Фр. Когој је сматрао да Закон о сузбијању полних болести (од 28. марта 1934) и правилник за извршење тога закона (од 15. априла 1934. године) „дубоко засијецају у право појединца, да располаже својим тијелом, те му намећу дужност присилног лијечења, коме се мора подврћи за добробит колектива”. По његовом мишљењу, циљ законодавца је требало да буде спречавање ширења заразе, а према томе, у члану 1 закона је требало да стоји: „сполне болести у смислу овог закона су сифилс, меки шанкр, ингвинални лимфогранулом (који није био обухваћен чланом 1 закона – прим. аутора) и гонореја уколико се ради о њиховим практички инфекциозним облицима”. Израгање је оснажио примерима законских решења других европских земаља. Осим тога, иступио је и против члана 9 са образложењем да не дозвољава легализацију „конкубината” и легитимисање ванбрачне деце ако је један од партнера полно болестан (идентичан разлог су навела загребачка женска удружења). Такође је поставио питање спровођења закона у крајевима са ендемским сифилисом⁵⁰, наводећи мишљења неких аутора да само у Босни и Херцеговини има од 100-150 хиљада ендемских луeticара⁵¹.

Посве различите су биле опсервације Љ. Цимпермана у часопису „Нова Европа” о теми проституције. По његовом поимању, проституција је попут злочина била „прирођена” људском роду, а не резултат културе и социолошких чинилаца (они су тек „средство или подстрек” који у човеку буде латентно). Он је чак децидирано тврдио да се већина жена не проституише због „комада хљеба”, већ због „пожуде за удовољењем луксузних прохтјева” (као типичну

47 *Истио*, јуни 1933, бр. 6, стр. 73-74.

48 *Истио*, април-мај 1933, бр. 4 и 5, стр. 53 и јуни 1933, бр. 6, стр. 75-76.

49 *Истио*, март-април, бр. 3-4, стр. 41-42.

50 Ендемски сифилис је било локализован у Југославији на две зоне: североисточну и источну Србију, те југоисточну, централну и северозападну Босну. Сматрало се да је сифилс у североисточну Србију унесен још за српско-турског рата у другој половини XIX века. Постојале су две теорије за порекло ендемског сифилиса у Босни, према првој претпоставци био је западноевропског, а према другој малоазијског порекла (*Социјално-медицински преглед*, 1940, књ. XII, бр. 2, стр. 128).

51 *Медицински преглед*, март 1935, књ. X, бр. 3, стр. 41-43.

тезу о повезаности проституције и криминала (коју је поткрепио причом о жени која је крала зато што је била проститутка?!), то јест, мисао о сексуалном неморалу који нужно утиче на „етички и естетички морал”. По њему, проститутка је већ превенирањем трудноће чинила криминални акт⁵².

Вероватно због таквог или сличних схватања о проституцији и проституткама, били су објављени у „Женском покрету” текстови чији су аутори покушали да пружањем конкретних разлога посрнулости изазову саосећање и разумевање према жртвама проституције. Љубица Живковић је у чланку насловљеном „Проститутка” описала судбину проститутки са којима је била у контакту⁵³. „Женски покрет” је у једном наврату објавио податке београдске амбуланте за венеричне болести. Спомину се углавном напуштене девојчице између 7 и 16 година старости, различитог социјалног статуса, насилно или ненасилно дефлорисане. Уредништво је у предговору протестовало против санитарских прописа, који „жртву сматрају и кривцем”, те увођењем у регистар „жигошу је проститутком и нехотице можда указују јој пут ка проституисању”⁵⁴.

На страницама „Женског покрета” посебно су се истицали текстови које је потписала др Јулка Хлапец-Ђорђевић, феминисткиња која је живела у Прагу, али се сматрала Југословенком. Њен ауторски рад је красила брзота пера, борбеност и неоптерећеност патријархалним наслеђем према схватању улоге жене. Стога је често долазила у ситуацију да „дели лекције” југословенском феминистичком покрету. У чланку „Неколико опажања о феминистичкој идеологији ’Женског покрета’” критиковала је писање тога часописа, сматрајући да чланци који се обављају на његовим страницама не улазе у суштину феминистичког проблема. О контроли рађања писала је у позитивном смислу, сматрајући да неконтролисано „плођење” чини жену „робом” мушкарца, али је абортус доживљавала као крајње средство за којим треба посегнути. Регулисање рађања сматрала је нуждом због добробити брака и смањења проституције, сматрајући ово последње „вентилом за задовољење импулсивног сексуалног нагона мушкарца с елиминацијом плођења”. Била је уверена да се жена која је обична „машинерија за рађање” може допадати само жени са неким „интелектуалним дефектом”. Рационализација људског рађања била је, по њеном мишљењу, *conditio sine qua non* сваког успешног развитка феминистичког покрета. Писала је о контрацепцији, потреби реформе патријархалног брака, сматрајући да ће либерализација сексуалних односа између мушкараца и жене маргинализовати проблем проституције. Под либерализацијом сексуалних односа је подразумевала упражњавање секса ван институције брака, те и еротична уживања у оквирима брачне заједнице (мушкарац стога неће бити присиљен да задовољство тражи код проститутки). Децидирано се залагала за превазилажење укорењених поимања жене као проститутке и Мадоне, сматрајући то двојство резултатом фарисејског сексуалног морала. Женском

52 Према подацима наведеним у овом чланку, у Загребу је године 1923. било од стране ђудоредног одсека ухапшено 868 жена, међу њима је 206, односно 23,73% био полно заражених. 1924. је ухапшено 1089 жена, међу њима је 275, односно, 25,25% било полно заражених. Ради се о више пута хапшеним проституткама (*Нова Европа*, 11. април 1925, књ. XI, бр. 11, стр. 342–353).

53 *Женски покрет*, јануар 1923, бр. 1, стр. 23.

54 *Истио*, септембар–октобар 1922, бр. 9 и 10, стр. 284–287.

покрету је, такође, замерала пропагирање тезе о жени која је у свом „најдубољем бићу мати”, те да је центар женског питања материнство, док су његове вође управо биле жене без деце. По њеном мишљењу, требало је да се феминисткиње обрачунавају са „мушким” поимањем материнства⁵⁵.

О контроли рађања су у „Женском покрету”, осим Јулке Хлапец-Ђорђевић, писали још неки аутори. Алојзија Штеби се том проблематиком позабавила у облику обавештења читатељкама, сматрајући да је неопходно да се женски покрети позабаве том проблематиком. Дугогодишња уредница и вођа Алијансе женских покрета је истакла нелогичност закона који је кажњавао жену (без средстава за живот, „ослабљењу” од бројних порођаја) у случају одбацивања плода, док је истовремено друштво славило погинуће 9 милиона људи. Према члану 168 српског казног законика, била је предвиђена казна до 5 година затвора за покушај побацивања. На територији Словеније и Далмације важиле су одредбе аустријског законика, који је чланом 145 прописивао казну од 6 месеци до године дана за покушај побацивања, те казну од 1 до 5 година за извршени побачај. Алојзија Штеби се залажила за реформу казних одредаба⁵⁶, изложивши у свом чланку праксу Совјетског Савеза и Чехословачке.

Свој прилог тој проблематици дала је и проф. др Божена Дежелић из Загреба, испровоцирана ставовима Јулке Хлапец-Ђорђевић. Она је бранила позиције жена којима је хришћанство било темељ и подлога животног схватања и рада, сматрајући да у интересу женског покрета није било одбијање дела чланства отварањем питања абортуса. Др Дежелић је у свом тексту направила дистинкцију између појмова женски покрет и феминизам, заључујући да и хришћанке желе ослобођење жене, али да се оне разликују од феминисткиња у поимању његовог значења. Такође, залагала се за сексуалну апстенцију неударних жена, јер „поштивање чистоће није измислило хришћанство – оно је очито у људској природи”. Сексуални нагон је дефинисала као „најгрубљи изражај природне силе” и закључила да се право његовог испољавања мора откупити „мноштвом свих оних жртава што их оцу и мајци доносе на свијет дјеца”. По њеном мишљењу, задатак феминизма је било усклађивање јавног посла са вршењем материнских дужности. Такође, изјаснила се против објављивања чланака о абортусу на страницама „Женског покрета”⁵⁷.

Ставови Ј. Хлапец-Ђорђевић нису изазивали само негативне реакције, већ су добијали и подршку. Спаса А. Марковића из Обреновца је у тексту „О спречавању рађања” подржала њен став о потреби контроле рађања, уз образложење да је проблем пренасељености боље решавати ограничењем рађања, него ратом. Као илустрацију навела је Мусолинијеву изјаву о пренапућености Италије и могућности да експлодира уколико не добије одушка на страни. На крају је нагласила да није комунистичкиња по политичком уверењу⁵⁸ (вероватно стога што се тражење права на абортус изједначавало са комунистичким политичким уверењем). Због неочуваности „Женског покрета” из периода од

55 *Истио*, новембар–децембар 1922, бр. 11 и 12, стр. 305–309; октобар 1932, бр. 10, стр. 144–146; децембар 1932, бр. 12, стр. 182–183; март 1933, бр. 3, стр. 44–47 и април–мај 1933, бр. 4–5, стр. 63–64.

56 *Истио*, јуни 1926, бр. 6, стр. 175–177.

57 *Истио*, 15. фебруар 1928, бр. 4, стр. 2–3.

58 *Истио*, 1. април 1928, бр. 7, стр. 3.

1927. до 1932. године, на жалост, нисмо могли утврдити размере реакције на ставове Јулке Хлапец-Ђорђевић, односно полемике о теми абортуса и контроле рађања.

Три љубљанска женска удружења: „Женски покрет”, „Удружење универзитетски образованих жена” и „Савез раденица” одржала су 7. маја 1933. године збор, према информацији објављеној у „Женском покрету”, на којем су се њихове представнице заложиле за: дозволу побачаја у извесним случајевима; формирање комисије, чији би задатак био утврђивање потребе побачаја; увођење профилаксе против бременитости (у виду производње и продаје презерватива, отварања саветовалишта за сексуална питања, те течајева за широке народне масе о хигијени брака, побачају и употреби контрацепције)⁵⁹. Ипак, веома је мали број чланака уопште написан о тој проблематици. Тако је на страницама часописа „Жена и свет” своје место нашао само један чланак, са насловом „Јесу ли деца увек пожељна”, који је третирао питање контроле рађања. Ауторка, извесна Алмира ту је проблематику обрадила са становишта тешке економске кризе, која је Југославију погодила тридесетих година XX века. Она је осудила породице које на свет доносе „необезбеђену децу од тренутка рођења”. У групу људи, чију је репродукцију сматрала непожељном, сврстала је алкохоличаре, сифилистичаре и душевне болеснике. На крају је цитирала следећу мисао: „Можда је мањи грех убити човека него дати живот невином створу, који ће имати да кроз цео живот понесе мучеништво и патњу за хлеб”⁶⁰. А. Ђ. Костић је, пак, читаво поглавље у својој књизи „Полни живот човека” посветио проблему спречавања зачећа ради регулисања рађања, сматрајући да је опасност велика и да јавност треба упознати са контрацепцијом⁶¹.

Пишући о рационализацији рађања у „Медицинском прегледу”, Милован Миловановић је навео да су њени узроци били повећање целокупног броја становништва, општа економска криза, интелектуално-етичка преоријентација појединца и друштва, промена социјалне вредности жене и детета, те и материјалистичко-индивидуалистичко схватање живота уопште. Његов чланак био је заправо усредсређен на „абортусну пандемију” међу становницима Краљевине Југославије, посебно престонице, након Првог светског рата. Излагање је заснивао на побачајном материјалу београдског Судско-медицинског завода, обухватајући смртне случајеве (као последицу абортуса) из Опште државне болнице и клинике Медицинског факултета. Обрада побачајног материјала (који није представљао укупни број умрлих побациља у Београду и његовој најближој околини, али је сачињавао његов највећи и најпроученији део) односила се на период од 1919. до 1935. и заснивала се на укупном броју од 236 лешева побациља (27 у раздобљу од 1919. до 1925, 71 између 1926. и 1930, те 138 између 1931. и 1935. године). Од 236 умрлих побациља, 134 их је било из града Београда, а 102 са села из његове најближе околине. Евидентно је да се број смртних случајева увећавао са годинама: 1925. у Судско-медицинском заводу била су свега 3 леша побациља од укупно 1.452; 1930. је међу 1.459 лешева било 15 побациља; а 1935. чак 38 лешева побациља у укупном

59 *Исто*, април-мај 1933, бр. 4 и 5, стр. 52.

60 *Жена и свет*, бр. 7, год. IX, стр. 8.

61 А. Ђ. Костић, *Полни живот човека*, стр. 308-313.

броју од 1.651. У процентима је то износило: 1925 – 0,2%, 1930 – 1,0% и 1935 – 2,4%. Непосредни узроци смрти побациља били су: сепса (у 3/7 случајева), перитонитис (2/7), те истовремено сепса и перитонитис (2/7), затим тетанус и искрвављеност (у по три случаја), те меркуријални нефритис (у два). У више од две трећине случајева умрле побациље су имале, пре последњег и смртоносног абортуса, по неколико или по 5–10, 15–20 и више ранијих намерних побачаја. Према ауторовим речима, у више од једне трећине случајева извршиоци последњег смртоносног абортуса биле су саме побациље (није искључено да је њихов број био преувеличан, пошто је ради прикривања саучесника, побациља преузимала сву одговорност на себе), док су у једној шестини случајева абортусе извршили лаици и то су углавном, са изузетком једног берберина, биле особе женског пола. Побачаји су вршени по правилу механичким средствима – увлачењем разних палчстих предмета у материцу. Побациље у великој већини нису биле свесне опасности од побачајног поступка за живот и обично је код њих превладавао страх од кривично-правне одговорности. У мање од једне трећине случајева, побачаје су извршиле дипломиране бабице, чији се један део служио истоветним побачајним начинима и имао је једнаке појмове о медицинској штетности абортуса попут лаика. И на крају, у једној шестини случајева абортусе су извршили лекари (готово у половини свих леталних случајева побацивања из социјалних мотива суделовали су лекари и дипл. бабице). М. Миловановић је сматрао да су сви лекари абортери или млади или неискусни, почетници гинеколози. О њиховом дилетантзму сведочила је и чињеница да су у 15,7% свих својих смртносних случајева провалили материце (док су лаици само у 8,6% случајева перфорисали утерус). Ради поређења навео је пример руских гинеколога, који су у истом том раздобљу имали перфорација утеруса свега у 0,04–0,24% свих побачаја уопште.⁶²

Иако је суштина феминизма између два светска рата била борба за политичка права, на страницама свога гласила, „Женског покрета”, феминисткиње су отвориле и нека друга питања значајна за еманципацију жене. Хватање укоштац са темама као што су слободна љубав, сексуално васпитање, проституција и контрола рађања било је донекле, могли бисмо рећи, храбро у односу на углавном патријархалну средину која је на феномен жене феминисткиње гледала са подозрењем, којој је инсистирање на праву гласа било несхватљиво и у којој су саме жртве тврдиле да им оно заправо и не треба, позивајући се на култ мајчинства као довољно „свето право”, од Бога дато⁶³. „Женски покрет”, да ли због осетљивости патријархалне средине или из сопственог уверења, никада није покушавао да сруши култ материнства, већ је писао афирмативно о тој теми. С друге стране, као удружење, Женски покрет

62 *Медицински преглед*, октобар 1936, књ. XI, бр. 10, стр. 185–188.

63 Најилустративнији пример оваквог стајаишта је позив Зорке Ивковић, почасне председнице „Друштва мајке Југовића” у Сремској Митровици, и српској жени да одбаца „туђински” начин живота и да рађа: „Српкињо! Ти си само као Мајка понос и дика наша, само као у Мајку упрти су погледи у Тебе, јер си само као Мајка светитељка.” (...) „Јавља се у јавности кампања за женско право гласа, али то право жена тражи и иште од људи! – Међутим, наше најсветије право, материнско право, нам је Бог дао и нико нам га не може одузети, нити га могу људи добити! Па нека људи врше своја права и дужности, а ми матере чувајемо и вршимо наша права и дужности.” – (*Жена и свет*, бр. 3, год. V, стр. 56.)

је афирмисао „нови” тип жене (тзв. уседелице – неударе, без деце), која је своју „корисност” (а не жаловост) друштву показивала радом на друштвеном, културном и професионалном пољу. Оба типа, мајка и немајка, била су врло високих етичких принципа, сексуалност није била карактеристика ниједног од њих. Заступљеност поменутих тема у оквиру часописа „Женски покрет” говори да су нека питања морала сачекати појаву тзв. женске штампе да би се о њима почело више писати и размишљати, односно да је жена превасходно била заинтересована за решавање проблема (као што су проституција или контрола рађања, реформа брака итд.) који су били уско везани за еманципацију жене уопште. Ипак, рекли бисмо да је третирање тих тема више био резултат праћења кретања европског и светског феминистичког покрета.

Феминисткиње окупљене око часописа „Женски покрет”, међу којима су најмаркантнији били чланци Милеве Б. Милојевића (како се сама потписивала) и Алојзије Штеби, припадале су „конзервативнијој струји” (у односу на европски феминистички покрет сигурно ако не и у односу на југословенски, што је тешко поуздано тврдити, пошто је тон часопису, од почетка до краја, давала готово иста екипа). Алојзија Штеби, секретар Министарства за социјалну политику, дугогодишњи текстописац, председница Алијансе женских покрета и Женског покрета у Београду, те уредница часописа „Женски покрет” (1927–1938), издвајала се ригидношћу својих ставова као главни промотер те струје. Пре свега, била је државна чиновница, па тек онда феминисткиња, то јест заступала је политику свог министарства под обландом феминизма. Жестоко је, на пример, бранила члан 9 (нацрта) Закона за сузбијање полних болести аргументом да је питање моралног и телесног здравља друштва много важније од „индивидуалне нелагодности коју ће осетити појединац кад треба да се покори одредбама новог закона”. Сматрала је да је материнство као социјална функција жене централна тачка феминистичког програма. Чак се у једном тренутку одрекла захтева за политичка права, са образложењем да је још велик број жена неписмен и неспреман да се прими одговорности коју таква грађанска дужност носи. По њеном мишљењу, задатак феминистичког покрета било је буђење међу женама „снага одговорности и солидарности” као основних снага сваке заједнице (државе). Из тога је следио да интересе целокупности треба стављати изнад интереса жена, односно да је феминистички покрет део социјалног покрета, који тежи ка подизању целокупног живота „на степен загарантованости егзистенције свим радним људима”⁶⁴.

Условно речено, другом „либералнијом” струјом могао би се сматрати Женски покрет из Загреба, бар због иступа поводом нацрта закона за сузбијање полних болести, те због става да је циљ сваке феминистичке организације „заштита жене а tout prix”. Можда је територијална дистанца од престонице била узрок мањег утицаја чиновничке логике у њихову феминистичку идеологију, јер чланице Женског покрета у Загребу нису радиле при министарствима, због чега су биле слободније у изражавању сопственог мишљења.

Пуританизам који се огледа у писању „Женског покрета” о проституцији и полним болестима више је био резултат разлабављених сексуалних норми него акутности поменутих појава. Предбрачни секс су чешће него у ранијим

временима упражњавали како мушкарци тако и жене, што се да закључити из писања о институцији „конкубината”, односно о „обичају” да се венчање обави тек када је дете на путу или после његовог рођења. Из статистике београдске амбуланте за венеричне болести, коју је „Женски покрет” делимично објавио, произлази да су зараду у проституцији тражиле кћери адвоката, трговаца итд., пошто су их након дефлорисања (насилног или ненасилног) напустили родитељи. Ненасилно дефлорисана девојака, дакле, „дала се наговорити” на љубавни однос, то јест закључујемо да је постојао раскорак између теорије и праксе (тзв. малограђанског морала и „стварних потреба”). Биле оне заведене наивке или не (попут јунакиње из „Рањеног орла” Милице Јаковљевић), жене су због неког разлога почеле попуштати пред „обећањима” супротног пола, што би био предуслов за преиспитивање захтева за сексуалну чистоту, те и сексуалне етике уопште. Зашто феминисткиње нису одговориле том изазову, него су наступале са позиција пуританске етике, једнаког морала за мушкарце и жене у смислу предбрачне сексуалне апстиненције за оба пола. Те за жене прописане етичке норме вуку своје корене из религије, али су у „Женском покрету” објашњење и доказане „научним” методама (егземплар је писање Кларе Дајчове). Психологија и медицина на Западу преузеле су улогу тумача женине улоге у друштву⁶⁵, подржавајући схватање да жена која жртвује брак неком занимању не води нормалан живот (истичући при том улогу мајке и важност раног дететовог искуства)⁶⁶. Група феминисткиња окупљених око часописа јесте, дакле, пратила западне токове, али она конзервативнија струјања, због чега су, могуће, и остале маргиналне групе (тираж часописа сведочи у прилогу тези о маргиналности). Завршавајући овом мишљу, не бисмо хтели да негирамо њихове евентуалне успехе постигнуте на другим пољима.

65 *Историја човјечанства „Двадесето стољеће”, IV, Загреб 1969, стр. 208.*

66 Нарочито је часопис „Жена и свети” истицао улогу жене у пружању љубави, сигурности и интелегентног васпитања сопственој деци, наглашавајући њену одговорност за последице уколико затаји у својој мајчинској улози.

64 *Женски покрет*, фебруар 1933., бр. 2, стр. 19–24.

Svetlana Stefanović

„Ženski pokret” *About Marriage; Free Love, Sex Education, Prostitution
and Birth Control*

Summary

A society for education of women and protection of their rights – the Women’s Movement – was founded in Belgrade in April 1919. Over the years several such societies have been established in cities throughout Yugoslavia. The first Feminist Alliance was established at the congress of feminist societies in Ljubljana in 1923 and in 1926 was transformed into the Alliance of Women’s Movements. Ženski pokret (Women’s Movement) was a periodical published by the Women’s Movement in Belgrade, and since 1927 was owned by the Alliance. Struggle for political rights was the essence of feminism between two world wars. Presence of texts about marriage, free love, sex education, prostitution and birth control on the pages of the feminist magazine Ženski pokret was rather the result of observation of trends in the European and international feminist movement than of the desire of Yugoslav feminists to tackle these issues. It remains uncertain how well did the magazine reflect feminist trends in Yugoslavia, since the editorial policy throughout the period of publication was in the hands of a more conservative wing. Being civil servants, feminists gathered around the magazine presented government interest rather than feminist ideology.

Ранка Гашић

УДК 061.236.61(497.1)(091)

Српски масони између два светска рата као друштвена група

АПСТРАКТ: Прилог за социјалну анализу организације слободних зидара у Србији између два рата. Покушај оцене друштвеног положаја и улоге масона на основу података из досијеа насталих приликом припремања антимасонске изложбе у Београду 1941/1942.

Организација слободних зидара настала је у Великој Британији почетком 18. века, 24. јуна 1717, уједињењем четири енглеске постојеће ложе, прерастањем средњовековних зидарских еснафа у тзв. спекулативно зидарство, тиме што је тај појам проширен на зидање у пренесеном значењу, тј. на интелектуално и духовно стваралаштво. Већ 1738. настала је тзв. Андерсонова књига конституције, која је до данас одредила у основним цртама идеологију масонства и његове принципе деловања, мада све поједине националне ложе имају своје конституције, које се у неким појединостима разликују. Три основна масонска принципа су братска љубав, брига о другима и тежња за истином. Позната парола француске буржоаске револуције, „слобода, једнакост, братство”, такође је и темељни слоган масонске етике. Дужност масона је да чини добра дела и помаже хуманитарне акције, према својим материјалним могућностима. Основни принципи такође су лојалност држави, борба за еволутивне промене у друштву и избегавање револуционарних и превратничких метода, вера у бога као врховног неимара свемира, уз толеранцију према свакој религији, и борба против сваког тоталитаризма, било државног или црквеног. Из свега овог јасно прилази да је основна идеологија масонерије грађански либерализам, те да су политички противници фашизма, комунизма и клерикализма. Обавезни су да у приватном животу буду непорочни и да се у јавном и политичком деловању придржавају масонских принципа без обзира на то којој политичкој странци припадају.¹

Њихово деловање у стварности, међутим, испољавано је флексибилније у односу на та начела, што је зависно од тренутне политичке ситуације, односа снага у друштву и других реалних фактора који су имали већи утицај у политици и друштву од масонских ложа. Налазимо их у различитим политичким странкама (углавном умерене оријентације, мада има и случајева да су

¹ Г. Логар, „Масонска јавна тајна”, *Вечерње новости* (фелтон), 14.1.-7.2.1990.